

โครงสร้างเนื้อหาของโคลงทวาทศมาส¹

ตรงใจ หุตางกูร²

โคลงทวาทศมาส จัดเป็นกวีนิพนธ์ประเภท “นิราศ” คือเรื่องราวที่วาดด้วยการพลัดพรากระหว่างกวีกับคนรัก แต่โคลงนี้ มีกลวิธีผูกเรื่องพิเศษกว่านิราศอื่นๆ ที่นิยมดำเนินเรื่องผ่าน “ระยะทาง” จากการเดินทางไกลของกวี กล่าวคือ โคลงทวาทศมาสใช้ “กาลเวลา” ที่แปรเปลี่ยนในแต่ละเดือน ประหนึ่งกวีไม่ได้เดินทางไปไหน กวีจึงดำรงฐานะในเรื่องราวเป็น “ผู้รอคอยการกลับมา” ของคนรักที่หนีหายไป กลวิธีที่ใช้ “การรอคอย” นี้ ได้ต่อยอดธรรมชาติของมนุษย์ที่ถือว่า “การรอคอย” เป็นความทนทุกข์ทรมานใจอย่างที่สุด มากกว่าการจากกันด้วยเดินทางไกล ที่บางครั้งได้มีโอกาสเปิดหูเปิดตา หรือพบเจอสิ่งใหม่ๆ ให้คลายทุกข์ไปได้บ้าง แต่การอยู่กับที่อยู่กับสิ่งเดิมๆ และเฝ้ารอใครบางคนนั้น เป็นความทุกข์ทั้งกายและใจอย่างยิ่ง และนี่คือ “กลวิธีการเพิ่มมูลค่า” ความทุกข์ทรมานใจให้กับโคลงทวาทศมาสได้อย่างแยบยล

1. **ผู้แต่ง** เดิมเชื่อกันว่าโคลงนี้ แต่งในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ สันนิษฐานและหาข้อสนับสนุนว่าแต่งโดย “พระยาววราช” ซึ่งอาจเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 3 ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่ทว่าข้อสันนิษฐานนี้ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยากร ยังทรงแคลงพระทัยอยู่ในเรื่องที่ว่า พระยาววราชคือพระราชโอรสองค์ที่ 3 แม้ทรงเห็นคล้ายว่า วรรณคดีเรื่องนี้ ควรแต่งในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ตาม³ เรื่องนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์⁴ อธิบายว่า ผู้แต่งโคลงทวาทศมาสคือ “พระยาววราช” โดยมีขุนนางอีก 3 คน ช่วยขัดเกลาสำนวนคือ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และ ขุนสารประเสริฐ เพราะมีความปรากฏในโคลงบทที่ 258 ที่ถอดความได้ว่า “งานท์กลอนเรื่องนี้ ตั้งต้นโดยกวีผู้หนึ่งชื่อยาววราช ผู้เป็นท้าวพญาสามนต์ของพระเจ้าไตรโลก มีขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกระวีราช และขุนสาร

¹ บทความสืบเนื่องจากการเสวนาวิชาการ “ประสบการณ์จากการศึกษาโคลงทวาทศมาส” โดยโครงการพัฒนาองค์ความรู้จากเอกสารโบราณและจารึก (พปอ.) เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2559 ณ ห้อง 607 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน); คณะทำงานประกอบด้วย ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ประธานคณะทำงาน, ดร.ตรงใจ หุตางกูร หัวหน้าโครงการฯ, รศ. เสมอ บุญมา, ผศ. สยาม ภัทรนุประวัติ (ร่วมงานระยะต้นโครงการฯ), อ.ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, นายพงศธร บัวคำปัน (ร่วมงานระยะต้นโครงการฯ), นางสาววรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์ (ร่วมงานระยะปลายโครงการฯ), และ นางสาวนิชานันท์ นันทศิริธรรม (ร่วมงานระยะปลายโครงการฯ).

² นักวิชาการ กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), เรียบเรียง 29 กันยายน 2559;

รูปแบบสำหรับอ้างอิง:

ตรงใจ หุตางกูร, 2559. โครงสร้างเนื้อหาของโคลงทวาทศมาส. อินเทอร์เน็ต: เว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน): www.sac.or.th.

³ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยากร (2512: ข – ค).

⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2512: 21 และ 24 – 25).

ประเสริฐ ผู้ภูเขาทั้งสามได้ช่วยตั้งใจเกลากลอนให้ดีขึ้น” ในโคลงนั้นใช้ศัพท์ว่า “ไตรแผ่นหล้า” ซึ่งถอดความได้เป็น “ไตรโลก” จึงหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกอย่างไม่ต้องสงสัย ดังนั้น เบื้องต้นควรพิจารณาว่า โคลงนี้ควรแต่งในช่วงรัชสมัยของพระองค์คือ ระหว่าง พ.ศ. 1991 – 2031 ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อมาคือ ตำแหน่งยศ “พระยาวราช” ซึ่งถ้าถือตามความที่ปรากฏใน “กำหนดพระราชกฤษฎีกาไอยการ พระราชกุมาร พระราชนัดดา” แล้ว “พระยาวราช” หมายถึง พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระสนมเป็นมารดา⁵

โครงการพัฒนาองค์ความรู้จากเอกสารโบราณและจารึก (ພິປອ.): การศึกษาโคลงทวาทศมาส แพร่บ้านอกหม้อวรรณคดีศรีอยุธยา
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
ขอเชิญร่วมพิธีการเสวนาวิชาการ

ประสพการณ์จากการศึกษาโคลง

ทวาทศมาส

วิทยากรโดย:
ดร. วิเชียร พงศ์ศรีเพียร เบริวีวิจัยอาวุโส สกว.
รศ. เสมอ บุญญา
อ. ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์
น.ส. วรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์
น.ส. นิชาภัทน์ นันทศิริศรีธน

ร่วมเสวนาและดำเนินรายการโดย:
ดร. ตระวิใจ หุตางกูร

25 สิงหาคม 2559
เวลา 10.00 – 12.00 น.
ณ ห้อง 607 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

สำรองที่นั่งล่วงหน้าผ่าน www.sac.or.th
สอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมติดต่อ 02 - 8809429 ต่อ 3831, 3810

โปสเตอร์งานเสวนาวิชาการ “ประสพการณ์จากการศึกษาโคลงทวาทศมาส”

⁵ ความว่า “ฝ่ายพระราชกุมารเกิดด้วยพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า อันเกิดด้วยแม่หยั่วเมือง เป็นพระมหาอุปราช เกิดด้วยลูกหลวง กินเมืองเอก เกิดด้วยหลานหลวง กินเมืองโท เกิดด้วยพระสนม เป็นพระยาวราช” โดยสรุปคือ กุมารเกิดแต่พระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า, กุมารเกิดแต่แม่หยั่วเมือง คือ พระมหาอุปราช, กุมารเกิดแต่ลูกหลวง กินเมืองเอก, กุมารเกิดแต่หลานหลวง กินเมืองโท, กุมารเกิดแต่พระสนม คือ พระยาวราช.

นอกจากนี้ ในการกำหนดอายุก็ควรพิจารณาด้วยว่า การปรากฏคู่พระนาง ที่จาก “ปัญญาสชาดก” อาที คู่พระสุธนกับนางมโนราห์นั้น อาจมีนัยว่า โคลงทวาทศมาสควรแต่งหลังการแต่ง “ปัญญาสชาดก” ที่โดยทั่วไปประมาณว่าแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2200 – 2200⁶ และอาจแต่งขึ้นหลังจากเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงส่ง “บุตรท่าน” กับคณะธรรมทูตไปเกาะลังกาเพื่อนิมนต์พระสงฆ์มาร่วมหัตถบาต ณ กรุงศรีอยุธยา ในราว พ.ศ. 2008 ดังนั้น “บุตรท่าน” ที่อยู่ในคณะธรรมทูตนี้ อาจหมายถึงพระยาวราช และอาจเป็นนัยให้ทราบด้วยว่า โคลงทวาทศมาสไม่ควรแต่งก่อนเหตุการณ์นี้ คืออาจแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2008 – 2031 นอกจากนี้ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ยังได้เสนอด้วยว่า อาจเปรียบเทียบความเก่าระหว่างโคลงโบราณได้ โดยพิจารณาจากการนำเสนอคู่พระนางในวรรณคดีว่า โคลงที่เก่ากว่าอาจนำเสนอคู่พระนางน้อยกว่าโคลงที่ใหม่กว่า ดังนั้น “โคลงกำสรวล” ซึ่งนำเสนอคู่พระนาง 3 คู่ จึงควรเก่ากว่า “โคลงทวาทศมาส” ที่นำเสนอคู่พระนาง 6 คู่⁷ และ โคลงนิราศทริภุชชัย ที่นำเสนอคู่พระนาง 9 คู่ ตามลำดับ⁸

อย่างไรก็ตาม ผลจากการศึกษาถอดความครั้งนี้ คณะทำงานมีความเห็นตรงกันว่า การใช้ศัพท์เรียกหญิงคนรักของกวี มีนัยแสดงให้เห็นว่า หญิงผู้นี้ เป็นหญิงสูงศักดิ์ และอาจมีฐานะเป็นถึงพระมเหสีของพระมหากษัตริย์ ดังในบทที่ 215 ปรากฏนาม “ศรีจุฬาลักษณ์” ความว่า

๒๑๕๑ อาตมาอาตมาศเพียง	เพญพิกตร
อกกำกรมทรวงถอน	ถอดไส้
ดวงศรีจุฬาลักษณ์	เฉลิมโลก ภูเอย
เดือนใหม่มามาได้	โศกสมร

นอกจากนี้ ยังมีอีกหลายบทที่กวีเรียกหญิงคนรักด้วยคำว่า “สมเด็จ” หรือ “ไ้” ซึ่งหมายถึงนางผู้สูงศักดิ์ทั้งสิ้น ดังนั้นคำว่า “ยาวราช” ตามที่กวีใช้เรียกตัวเองในบทที่ 258 ความว่า

๒๕๘๑ กานทกลอนนี้ตั้งอาที	กวี หนึ่งนา
ยาวราชสามนต์ไตร	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐภูซ้า	ช่วยแกล้งเกลากลอน

⁶ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2512: 35).

⁷ ได้แก่ 1. พระรามกับนางสีดา, 2. พระอนิรุทธกับนางอุษา, 3. พระสมุทโฆษกับนางพินทุมดี, 4. พระสุธนกับนางมโนราห์, 5. ท้าวปราจิตต์กับนางอรพินท์, 6. พระสุธนกับนางจีระประภา.

⁸ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 91-92).

ดังนั้น กวีผู้แต่งโคลงนี้ จึงอาจมิได้เป็นไปตามที่ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้ตีความว่า “เยวราช” เป็นนามสำหรับราชบุตรผู้เกิดแต่พระสนม ตามที่ระบุไว้ในกฎมนเทียรบาล แต่ “เยวราช” นี้ อาจเป็นคำที่ต้องการสื่อความหมายตามรูปศัพท์ ที่แปลว่า “ราชาผู้เยาว์” ตามประวัติศาสตร์แล้ว ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีพระราชธา 2 พระองค์คือ พระองค์เอง ซึ่งครองเมืองพิษณุโลก กับพระราชโอรสที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่ง ให้ครองกรุงศรีอยุธยา นั่นคือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3⁹ ส่วนช่วงเวลาที่ตั้งนั้น อาจพิจารณาการใช้คำ “หม้าใหม่ศรี” ที่ปรากฏในโคลงบทที่ 5 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในฐานะที่ทรงเป็น “ธรรมราชา” ดังความว่า

๕๑ รังสฤษฏีรังเรขไท่	ทรงทศ
ธรรมวิมลพิงเพียร	แผ่นหล้า
เสวยสวรรคสุโสฬศ	เลื่องโลก
บลบำบวงสรวงหม้า	ใหม่ศรี

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ระบุว่า มีช่วงหนึ่งที่พระองค์ทรงเสด็จออกพระผนวชที่วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก และทรงลาพระผนวชเมื่อ พ.ศ. 2008¹⁰ ดังนั้น คำว่า “หม้าใหม่ศรี” จึงอาจหมายถึง การที่พระองค์กลับมาครองราชย์อีกครั้ง ดังนั้น โคลงนี้ จึงควรแต่งขึ้นหลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงลาพระผนวชแล้วไม่นานนัก คือราว พ.ศ. 2008-2009

2. การศึกษาที่ผ่านมา เป็นที่ยอมรับกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วว่า “โคลงทวาทศมาส” เป็นกวีนิพนธ์ชั้นเลิศ ที่พึงถือเป็นแม่แบบการใช้กลบทประพันธ์โคลงห้า โดยมีหลักฐานอ้างอิงถึงด้วยชื่อ “อุปาทวาทศ” ในหนังสือแบบเรียนการประพันธ์กวีนิพนธ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาคือ “หนังสือจินตามณีฉบับพระโหราธิบดี” ซึ่งแต่งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ว่าเป็นหนึ่งในโคลงห้าหลายๆ เรื่องที่กวีรุ่นหลังควรศึกษาดูตัวอย่างวิธีการใช้กลบท แต่อย่างน้อยคำศัพท์โบราณมาใช้ ดังความว่า

“ผิเอากลอนห้าใส่ ให้เอาด้วยกันทั้งสี่บท อย่าได้ลดโคลงต้น คือ **อุปาทวาทศ** คำสรรสมุทฺร สมุโฆษ พระนันทกษัตริย์สังวาส ศรีอุมาธิการย พระยศราชาพิลาป อย่าได้เอาคำโบราณนั้นมาใส่ ผิจะดูเยี่ยงให้ดูเยี่ยงแต่กลบท และกะทำโดยกตยาการกาพย์โคลง แลกลอนฉันททั้งหลายนั้นเกิด”¹¹

⁹ ความว่า “ศักราช 825 มะแมศก (พ.ศ. 2006) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก แลตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชา” (*กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ 2542: 216*).

¹⁰ ความว่า “ศักราช 827 ระกาศก (พ.ศ. 2008) สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณี ได้ 8 เดือนแล้วลาพระผนวช” (*กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ 2542: 216*).

¹¹ *กรมศิลปากร (2530: 476)*.

งานศึกษาโคลงทวาทศมาสอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกนั้น กระทำและตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2512 โดย ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ในการศึกษานี้ ได้ศึกษาประวัติ ขำระบทกวี อธิบายคำศัพท์โบราณ ถอดคำประพันธ์ เป็นบทร้อยแก้ว การสันนิษฐานผู้แต่ง และการกำหนดอายุ¹² ในการชำระคำอ่านนั้น กระทำจากต้นฉบับ 8 ฉบับ คือ

1. สมุดข่อย ฉบับหม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์
2. สมุดข่อย ฉบับพระวิเชียรธรรมคุณาธาร (โสเถถ์) วัดโมฬีโลกยาราม
3. สมุดข่อย ฉบับนายรอด ทูลเกล้า ฯ ถวาย
4. สมุดข่อย ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ
5. ต้นฉบับของโรงพิมพ์ไท
6. ฉบับตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณรายเดือน
7. ฉบับหอวิรญาณจัดพิมพ์
8. สมุดข่อย ฉบับนายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์

ต่อมา พ.ศ. 2516 ดวงมน ปริบูรณ์ ได้ศึกษาความงามในโคลงทวาทศมาส เพื่อเสนอเป็นวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยงานนี้ มุ่งเน้นการศึกษาเชิงวรรณคดีวิจารณ์¹³ โดยมีข้อค้นพบว่า คุณค่าของทวาทศมาสอยู่ที่ความเป็น “บันทึกทางอารมณ์อันประณีต ที่กลั่นกรองผ่านทางภาษา และสื่อสารได้ไม่เลือกเวลา และสถานที่” เพราะโดยเนื้อหาแล้ว ทวาทศมาสมิได้เป็นงานที่ให้รายละเอียดทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม¹⁴

พ.ศ. 2524 ชลธิรา สัตยาวัฒนา ได้ศึกษาเปรียบเทียบความเก่าแก่ของกลบทและศัพท์ที่ใช้ในโคลงโบราณต่างๆ เพื่อคลี่คลายปัญหาว่าโคลงกำสรวลและลิลิตพระลอ มีร่องรอยใดบ้างที่แสดงว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ผลการศึกษาบ่งชี้ว่า โคลงกำสรวล กับโคลงทวาทศมาส มีกลบทและการใช้ศัพท์ที่คล้ายคลึงกัน จึงควรอยู่ร่วมสมัยกัน และมีความเป็นไปได้ว่า โคลงกำสรวล จะเก่ากว่าโคลงทวาทศมาส ส่วนลิลิตพระลอนั้น แม้จะมีการใช้ศัพท์คล้ายคลึงกับที่ใช้ในโคลงกำสรวลและโคลงทวาทศมาสอยู่บ้างก็ตาม แต่การวางโครงเรื่องและการดำเนินเรื่องนั้น กลับบ่งชี้ว่า ลิลิตพระลอ อาจเป็นงานที่แต่งขึ้นหลังจากงานทั้งสองข้างต้น นอกจากนี้ สำนวนที่ใช้ในลิลิตพระลอ ก็แสดงให้เห็นด้วยว่า เรื่องนี้ควรแต่งขึ้นในระยะใกล้เคียงกับยุวนพ่าย และมหาชาติ¹⁵ ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้เป็นงานในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังนั้น วรรณคดีโบราณที่กล่าวถึงทั้งหมดนี้ จึงควรพิจารณาได้ว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

¹² ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ (2512).

¹³ ดวงมน ปริบูรณ์ (2516) และ ดวงมน (ปริบูรณ์) จิตรจางค์ (2525: 139-183).

¹⁴ ดวงมน (ปริบูรณ์) จิตรจางค์ (2525: 177).

¹⁵ ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2524: 25-51); มหาชาติคำหลวง แต่งเมื่อ พ.ศ. 2025 โดยปรากฏความในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ ความเป็นว่า “ศักราช 844 ขาลศก (พ.ศ. 2025) ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้ว จึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์” (กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ 2542: 217).

พ.ศ. 2538 ขนิษฐา ตันติพิมล ได้ศึกษาลักษณะคำประพันธ์ของโคลงทวาทศมาส เพื่อประกอบเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ “ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามลักษณะคำประพันธ์” ผลการศึกษาแสดงว่า โคลงทวาทศมาส เป็นวรรณคดีไทยที่แต่งด้วยคำประพันธ์ 2 ชนิด คือ “ร่ายสั้น” และ “โคลงสี่ด้นวิวิธมาลี” อย่างไรก็ตาม ลักษณะคำประพันธ์โคลงสี่ด้นวิวิธมาลีที่พบในโคลงทวาทศมาสนี้ ไม่ได้ตรงตามแผนผังทุกบท กล่าวคือ บางบทเป็นโคลงสี่สุภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของโคลงสมัยนั้น¹⁶

พ.ศ. 2539 โครงการรวมวรรณกรรมอาเซียนประเทศไทย โดยมีคุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ เป็นประธานคณะทำงาน ได้ดำเนินการคัดเลือกวรรณกรรมไทยสมัยกรุงศรีอยุธยามาถอดความเป็นบทร้อยแก้ว ซึ่งได้แก่วรรณกรรมเรื่อง “โองการแข่งน้ำ” “มหาชาติคำหลวง” “โคลงทวาทศมาส” “ลิลิตยวนพ่าย” “ลิลิตพระลอ” “ดุขมูสิ้งเวยก่ล่อมช้าง” “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์” และ “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” สำหรับการศึกษาถอดความ “โคลงทวาทศมาส” นั้น มี สิทธา พินิจภูวดล เป็นผู้เรียบเรียงคำนำ¹⁷ และ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ เป็นผู้ถอดความ ธนิต อยู่โพธิ์ ตรวจแก้¹⁸

พ.ศ. 2544 ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ได้ศึกษา “ทวาทศมาสโคลงสั้น” ในฐานะที่เป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น¹⁹ สำหรับประวัติความเป็นมานั้น ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ได้ประมวลข้อวิเคราะห์ของฉันทิขย์ กระจ่างสินธุ์ และเห็นพ้องว่า ผู้แต่งโคลงทวาทศมาสคือ “พระเขยราช” พระโอรสพระองค์หนึ่งที่ประสูติจากพระสนมของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีกวีอีก 3 คน ช่วยตรวจแก้ไข และโคลงทวาทศมาสนี้ ควรแต่งในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งระหว่าง พ.ศ. 2007 - 2031 ซึ่งอยู่ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์สองพระองค์ โดยอีกพระองค์นั้นคือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 ซึ่งตรงกับนามที่โคลงทวาทศมาสเรียกพระองค์ว่า “ยุพราช” นอกจากนี้ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ได้ศึกษาเนื้อหาโดยสรุปรูปแบบฉันทลักษณ์ การใช้ภาษาและสำนวนโวหาร และความคิดและความเชื่อที่ปรากฏในโคลงอีกด้วย

พ.ศ. 2548 มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้เขียนบทความเรื่อง “ทวาทศมาส: นิราศหรือตำราการประพันธ์”²⁰ โดยได้วิเคราะห์เนื้อหาและสรุปว่า รูปแบบการแต่งโคลงทวาทศมาสนี้ มีร่องรอยของวรรณคดีสันสกฤตที่เรียกว่า “ฉันทกาพย์” ซึ่งเป็นบทกวีที่มีการวางโครงเรื่องให้เป็นการบรรยายธรรมชาติกับความรัก และปรากฏหลักการแต่งบทกวีแบบสันสกฤตที่ว่าด้วยการพลัดพราก ซึ่งเรียกว่า “กามทศ” ด้วยเช่นกัน

¹⁶ ขนิษฐา ตันติพิมล (2536: 88-89).

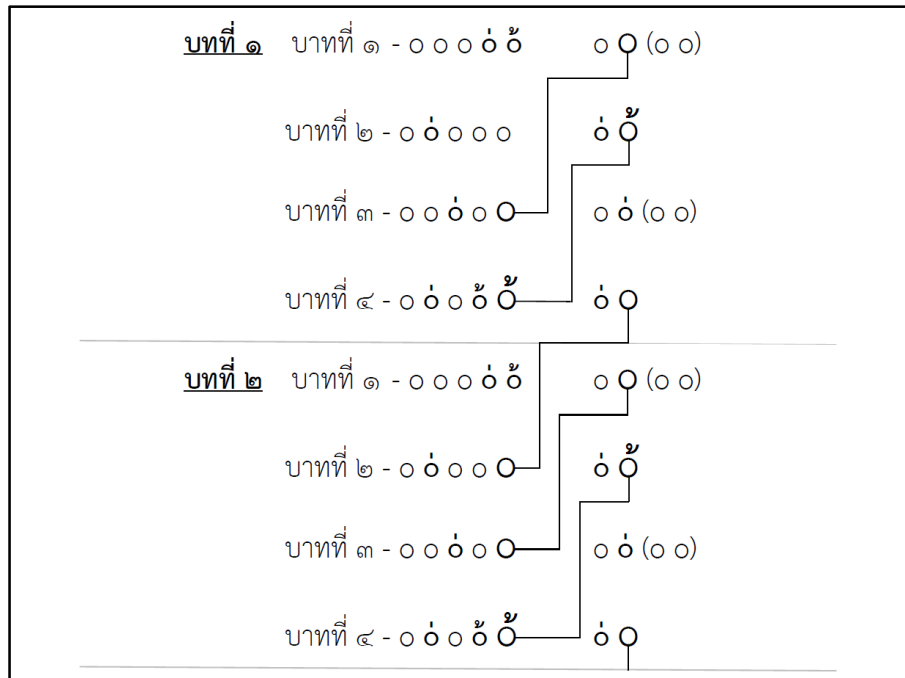
¹⁷ สิทธา พินิจภูวดล (2539: 71-74).

¹⁸ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2539: 115 – 155).

¹⁹ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2544: 126-147).

²⁰ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 79 – 97).

3. **ลักษณะคำประพันธ์** โคลงทวาทศมาส²¹ นี้ มีจำนวน 260 บท โดย 259 บท แต่งเป็นโคลงตั้ง และบทสุดท้ายเป็นร่าย ฉันทลักษณ์ของส่วนที่เป็นโคลงตั้งนั้น จัดอยู่ในกลุ่มของโคลงสี่ ทำนองเดียวกับโคลงสี่สุภาพที่รู้จักกันดี แต่โคลงทวาทศมาส มีกฎเกณฑ์เรื่องตำแหน่งสัมผัสคำต่างออกไปเล็กน้อย โดยส่วนใหญ่มีการวางสัมผัสที่ตรงกับแบบที่เรียกว่า “วิวิธมาลี” ซึ่งบางบทมีความยืดหยุ่นเรื่องการเล่นเสียงสัมผัส²¹

แบบแผนการสัมผัสคำระหว่างบาท และระหว่างบท ตามฉันทลักษณ์ของโคลงตั้งแบบวิวิธมาลี

ที่ผ่านมา มีผู้ศึกษารูปแบบคำประพันธ์ของโคลงทวาทศมาสกันมาบ้างแล้ว อาทิ ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ ได้วินิจฉัยว่า โคลงทวาทศมาส เป็นโคลงประเภทที่เรียกว่า “โคลงตั้ง” โดยใช้วิธีแบบ “วิวิธมาลี” แต่บางบทเป็นแบบ “ตรีพิชพรรณ” กับ “จัตวาทัศนซี” ซึ่งพบน้อย บทสุดท้ายเป็นร่าย²² อย่างไรก็ตาม ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต ได้วิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์โดยละเอียดและสรุปว่า โคลงทวาทศมาสเป็นโคลงสี่ตั้ง 259 บท และเป็นร่ายขนาดสั้น 1 บท ซึ่งร่ายนี้ มีลักษณะคล้ายโคลงสองสุภาพในระยะแรกเริ่ม จึงอาจเรียกร่ายบทนี้ว่า “ร่ายสุภาพในระยะแรกเริ่ม” ได้ ส่วนเนื้อหาที่เป็นโคลงสี่ตั้งนั้น กว่า 90 เปอร์เซนต์เป็น “โคลงสี่ตั้งวิวิธมาลี” ซึ่งมีจำนวน 240 บท ที่เหลือเป็นโคลงสี่ตั้งบาทกฤษร 19 บท²³

²¹ โคลงบางบทไม่เป็นไปตามหลัก เช่น ตามหลักบังคับใช้ “โทคู่” กับคำที่ 4 และ 5 ของบาทสุดท้าย แต่บางบทใช้เสียงโทกับคำที่ 5 คำเดียว หรือ ตามหลักบังคับว่า วรรคหลังของบาทสุดท้าย ต้องมี 2 คำ แต่บางบทก็ใช้ 4 คำ เป็นต้น นอกจากนี้ บางบทก็มีการขยับตำแหน่งคำสัมผัสในบาทที่ 3 และ 4 จากคำที่ 5 มาเป็นคำที่ 4 และบางบทก็มีการร้อยสัมผัสระหว่างบทแบบโคลงตั้งบาทกฤษร.

²² ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (2512: 5).

²³ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2544: 132).

นอกจากนี้ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ จัดโคลงนี้ ให้อยู่ในกลุ่ม “วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น” (พ.ศ. 1893 – 2072) และสันนิษฐานว่า วรรณคดีสมัยนี้ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ มหาชาติคำหลวง ลิลิตยวนพ่าย กำสรวลโคลงต้น โคลงทวาทศมาส ลิลิตพระลอ อนิรุทธคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์²⁴ และน่าสังเกตว่า ในวรรณคดีโบราณกลุ่มนี้ มีวรรณคดีที่เข้าคู่กัน 2 คู่ คือ คู่แรกเป็นเรื่องการพลัดจากคนรัก คือ “กำสรวลโคลงต้น” กับ “โคลงทวาทศมาส” คู่ที่สองเป็นเรื่องวีรบุรุษ คือ “อนิรุทธคำฉันท์” กับ “สมุทรโฆษคำฉันท์”²⁵ ด้วยลักษณะคำประพันธ์ที่งดงาม มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ จึงเสนอว่า ผู้แต่งโคลงทวาทศมาส ประพันธ์เรื่องนี้ เพื่อให้เป็นตำราการประพันธ์เป็นสำคัญ²⁶ เพราะปรากฏอ้างอิงถึงในหนังสือจินตามณี พร้อมกับวรรณคดีอีก 2 เรื่องคือ โคลงกำสรวล และ สมุทรโฆษ ว่า ผู้ใดจะแต่งโคลงห้าก็ให้ดูแบบกวีนิพนธ์ทั้งสามเรื่องนี้

4. ลักษณะเนื้อหาและกลวิธี “ทวาทศมาส” ชื่อนี้แปลว่า สิบสองเดือน นั่นคือเป็นระยะเวลาสิบสองเดือน ที่กวีต้องทบทวนทุกข์ทรมานใจอย่างแสนสาหัส เพราะจำต้องห่างไกลจากหญิงคนรัก กวีได้พร่ำรำพันความทุกข์ระทมใจของตนผ่านการเปรียบเทียบกับความน่ากลัวและโหดร้ายของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ที่เปลี่ยนไปในแต่ละเดือนว่า ความทุกข์ของตนนั้น อยู่ในขั้น “ยิ่งกว่า” สลับกับการเปรียบเทียบเชิงตัดพ้อกับงานรื่นเริงทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นไปในแต่ละเดือน ในทำนองว่า ทุกหนแห่งผู้คนล้วนสนุกสนานกันแต่ทำไมตนต้องมาทบทวนทุกข์อยู่เดียวดาย นอกจากนี้ กวียังสอดแทรกบทที่กล่าวอ้างถึงอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่เป็นระยะ ทั้งที่เป็นบทตัดพ้อ อันแสดงอารมณ์คลุ้มคลั่ง กล่าวโทษสงสัยเทพองค์นั้นองค์นี้ว่า รู้เห็นเป็นใจกับการหายไปของคนรัก และบทขอร้องอ้อนวอน อันแสดงถึงอารมณ์สิ้นหวัง จนต้องมาหาที่พึ่งสุดท้ายคือเทพคุณและพุทธคุณ เพื่อช่วยให้คนรักกลับมา

การเปรียบเทียบดังกล่าวเป็นไปในทำนองที่เรียกว่า เรื่องเหนือจริง (อติพจน์) เช่น ความทุกข์ของเขา ร้อนเกินกว่าไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลก หรือ เปรียบเทียบกับความโหดร้ายของธรรมชาติ (ภาพพจน์) เช่น ความร้อนในฤดูร้อน ก็ยังไม่เท่ากับความร้อนในอกของเขา ที่ต้องจากไกลคนรัก หรือ ผ่านการตัดพ้อเทพเจ้า เช่น ตัดพ้อว่าพระอาทิตย์ หรือพระจันทร์ อำพรางไว้ไม่ให้เจอ หรือ ตัดพ้อกับเทศกาลแห่งความสุข เช่น ถึงฤดูฝน ชาวประชาต่างดีใจที่จะได้ทำนา แต่เขากลับโศกเศร้าอย่างหนัก มีแต่ฝนแห่งความเศร้าคือน้ำตาที่ตก เป็นต้น

กวีได้วางโครงสร้างของบทประพันธ์ไว้ 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 บทเปิด, ตอนที่ 2 บทเนื้อเรื่อง, และตอนที่ 3 บทปิดท้าย ตอนที่ว่าด้วย “บทเปิด” นั้น เป็นบทสรรเสริญพระตรีมูรติ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ตามด้วยบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ ต่อมา ตอนที่ว่าด้วย “บทเนื้อเรื่อง” นั้น เริ่มต้นด้วยการบรรยายบทอัศจรรย์ระหว่างกวีกับคนรัก เพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงความสุขสมในกามคุณของกวี ก่อนที่จะได้รับรู้

²⁴ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 79); หมายถึง ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พ.ศ. 1893 – 1912) ถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 – 2072).

²⁵ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 82).

²⁶ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 96).

ความทุกข์ของกวีในบทถัดๆ มา เพราะเหตุว่ากวีต้องเดินทางไกล ดังนั้นแต่ละเดือนที่ผ่านไป กวีจะพรรณนาถึงความโหดร้ายของธรรมชาติในแต่ละฤดู แล้วนำมาเปรียบเทียบกับอาการโรคเศร้าของตน ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ รวมไปถึงการตัดพ้องานรื่นเริงต่างๆ ที่มีในรอบปี ในทำนองว่า ทุกคนต่างมีความสุข มีแต่ตัวกวีเท่านั้นที่ยังคงทุกข์ระทมอยู่ แม้จะผ่านมาหนึ่งปีแล้วก็ตาม เหตุเพราะยังไม่ได้เจอนาง และสุดท้ายคือตอนที่ “บทปิดท้าย” ที่เริ่มด้วยบทยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ตามด้วยการบอกว่ากวีเป็นใคร และมีใครร่วมเป็นผู้ช่วยขัดเกลาโคลงนี้บ้าง ตามด้วยบทสรรเสริญพระราชธานี และบทสุดท้ายเป็นรายยอพระเกียรติปิดท้าย

ด้วยเนื้อเรื่องที่พรรณนาถึงการพลัดพรากห่างไกลจากนางผู้เป็นที่รัก โคลงนี้ จึงมีลักษณะตรงกับวรรณคดีไทยประเภทนิราศ และเหตุที่เป็นวรรณคดีลักษณะนี้ที่เก่าแก่ที่สุด โคลงนี้ จึงถือเป็นนิราศเรื่องแรกของไทยได้ด้วยเช่นเดียวกัน²⁷ นอกจากนี้ ด้วยลักษณะของเนื้อหาที่เน้นพรรณนาถึงสภาพธรรมชาติ ควบคู่ไปกับเรื่องความรักที่พลัดพรากเช่นนี้ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้เสนอว่า อาจพิจารณาเปรียบเทียบรูปแบบการดำเนินเรื่องได้กับรูปแบบของวรรณคดีสันสกฤตที่เรียกว่า “ชันทกาพย์” เพราะ “ชันทกาพย์” คือวรรณคดีที่เน้นเรื่องธรรมชาติกับความรัก เป็นบทราฟิงของกวีที่พรรณนาถึงความรักควบคู่กับการพรรณนาธรรมชาติ ซึ่งไม่ได้เป็นเรื่องของตำนานวีรบุรุษ หรือเทพผู้ทรงฤทธิ์ วรรณคดีสันสกฤตประเภทนี้ อาทิเช่น เรื่อง “เมฆทูต”²⁸

กลวิธีการดำเนินเรื่องของกวีคือ การใช้วิธีเปรียบเทียบระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นในแต่ละเดือน มาเปรียบเทียบกับความรู้สึกเศร้าโศกในตัวเอง โดยมีแนวโน้มว่า ไม่ว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นจะรุนแรงเพียงใด ก็ยังเทียบไม่ได้กับความเศร้าโศกของกวีแม้แต่น้อย หรือถ้าเป็นเดือนที่นำความสุขมาให้คนทั่วไป ก็จะเป็นบทที่กวีตัดพ้อว่า ทุกคนมีแต่ความสุข แต่ตนกลับมีความสุขอยู่เพียงผู้เดียว เป็นต้น

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยากร ทรงสรุปโครงสร้างของโคลงนี้ไว้โดยย่อว่า เป็นโคลงที่มีเนื้อเรื่องน้อย เริ่มต้นด้วยการสดุดีพระเป็นเจ้าแห่งศาสนาฮินดู ตามด้วยบทยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ (บทที่ 1 – 5) ต่อมาอีก 24 บท กล่าวเป็นโวหารสังวาสโดยไม่มีเนื้อเรื่อง จากนั้น จึงกล่าวถึงเดือนทั้งสิบสอง โดยลำดับ เริ่มต้นที่เดือนห้า แต่ละเดือนจะกล่าวถึงธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลง และบรรยายความแถมสังวาสไปด้วย ทั้งนี้ มีลักษณะเด่นอยู่ที่โวหารอันไพเราะ และทรงมีข้อสังเกตว่า โคลงนี้ผิดกับโคลงทวาทศมาสในสมัยหลัง เพราะไม่ได้กล่าวถึงพระราชพิธีตามฤดู และไม่มีบทพุทธบูชา ดังที่กวีนิพนธ์อื่นๆ พึงปฏิบัติกัน²⁹ นอกจากนี้ สิทธา พิณจภูวดล มีความเห็นว่า โคลงทวาทศมาสนี้เป็นโคลงนิราศที่แปลกกว่าเรื่องอื่นๆ เพราะกวียกเอาวิถีชีวิตคนไทยในรอบหนึ่งปีมากล่าวนำพรรณนาด้วยโวหารรัก การแต่งวิธีนี้นับว่าเป็นสิ่งใหม่ในวรรณคดีไทย ซึ่งเรียกต่อมาภายหลังว่า “นิราศ”³⁰

²⁷ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 96).

²⁸ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 89).

²⁹ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยากร (2512).

³⁰ สิทธา พิณจภูวดล (2539: 71 – 74).

ในการวิเคราะห์กลวิธีนั้น มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้เสนอว่า รูปแบบการดำเนินเรื่องของโคลง ทวาทศมาส³¹ มีลักษณะที่คล้ายกับแบบแผนของวรรณคดีสันสกฤตที่เรียกว่า “กามทศ”³¹ คือ ลักษณะ 10 ประการ อันเกิดจากความโหยหาคนรักที่พรากจากกัน ได้แก่

1. อภิลាષ คือ พบแล้วอยากพบอีก	2. จินตา คือ ความกระวนกระวาย
3. สมฤติ คือ การคิดถึงอดีตที่แสนสุข	4. คุณภณะ คือ คิดถึงความดีของคู่รัก
5. อุทเวคะ คือ โหยให้คร่ำครวญ	6. สมประลาป คือ คร่ำครวญหนักขึ้น
7. อุณมาหะ คือ เป็นบ้า เสียสติ	8. วยาธิ คือ ไม่สบาย
9. ชชตา คือ เป็นลม	10. มฤติ คือ ตาย

นอกจากนี้ กลวิธีอันโดดเด่นที่กวีนำมาใช้คือ การสอดแทรกวิถีชีวิตของชาวบ้านในรอบปีที่แปรผันไปตามฤดูกาล³² เช่น เดือนหก – เริ่มไถนา, เดือนแปด – มีประเพณีไหว้พระพุทธรูปบาท, เดือนสิบเอ็ด – มีประเพณีแข่งเรือ, เดือนสิบสอง – มีประเพณีไถ่น้ำ และลอยโคม, เดือนอ้าย – มีการเล่นว่าว และพิธีตรียัมปวาย, เดือนยี่ – มีพิธีบูชาภิเษก มีการเล่นดอกไม้ไฟ, เดือนสาม – มีพิธีส่งพระโพสพ พิธีเผาข้าว และพิธีควารাত্রีตามคัมภีร์ไตรเพท, และเดือนสี่ – มีพิธีตรุษ ราษฎรทำบุญร่วมกัน เป็นต้น การพรรณนาสภาพดินฟ้าอากาศในรอบปี ควบคู่กับวิถีชีวิตเช่นนี้ มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตด้วยเช่นกัน คือ เรื่อง “ฤตสังหาร” ซึ่งเป็นชั้นชกาทพย์ ที่ประพันธ์โดยกาลิทาส โดยพรรณนาถึงสภาพภูมิอากาศในรอบปีควบคู่ไปกับวิถีชีวิตของชาวอินเดียในแต่ละช่วงเวลา³³

5. โครงสร้างเนื้อหา ถ้าพิจารณาแยกตามลักษณะเนื้อหาของโคลงแล้ว สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ตอนใหญ่ คือ ตอนที่ 1 บทเปิด, ตอนที่ 2 เนื้อเรื่อง และตอนที่ 3 บทปิด ซึ่งในแต่ละตอนนั้น ก็มีเนื้อเรื่องที่สามารถจำแนกแยกย่อยลงไปได้อีก ดังนี้

ตอนที่ 1 บทเปิด ประกอบด้วย บทที่ 1 – 5 แยกได้เป็น 2 ส่วนย่อยคือ

- 1.1 บทที่ 1 – 3 (3 บท) บทสรรเสริญความสุขสมของพระตรีมูรติ ได้แก่ พระพรหม พระนารายณ์ และอิศวร
- 1.2 บทที่ 4 – 5 (2 บท) บทสรรเสริญความสุขสมของพระมหากษัตริย์ อันได้แก่ ความยิ่งใหญ่ทางโลก คือได้เป็นจักรพรรดิ และความยิ่งใหญ่ทางธรรม คือได้เป็นธรรมราชา

³¹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 90) และ Nagendra (1987: 69; อ้างใน มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ 2548: 90).

³² มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 90).

³³ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2548: 90).

ตอนที่ 2 เนื้อเรื่อง ประกอบด้วย บทที่ 6 – 250 เป็นตอนที่ยาวที่สุด แยกได้เป็น 4 ส่วนย่อย คือ

2.1 บทที่ 6 – 20 (15 บท) บทพรรณนาความสุขสมในกามคุณของกวีกับหญิงคนรัก เมื่อครั้ง
ยังอยู่ด้วยกัน

2.2 บทที่ 21 – 27 (7 บท) บทพรรณนาความสุขสมของคู่พระนางในวรรณคดีที่ได้พบกันใหม่
หลังจากมีเหตุให้พลัดพรากกัน ต่อด้วยบทตัดพ้อของกวีที่ยังไม่ได้พบหญิงคนรัก

2.3 บทที่ 28 – 227 (200 บท) บทพรรณนาเปรียบเทียบและตัดพ้อระหว่างปรากฏการณ์
ธรรมชาติตามฤดูกาลและประเพณีที่เกิดขึ้นในแต่ละฤดู กับความรู้สึกโศกเศร้าของกวีที่
พลัดพรากจากคนรักในแต่ละเดือน ดังนี้

เดือนห้า (เดือนเจตร) บทที่ 28 – 48 (21 บท)

เดือนหก (เดือนไพศาย) บทที่ 49 – 57 (9 บท)

เดือนเจ็ด (เดือนเชษฐ) บทที่ 58 – 67 (10 บท)

เดือนแปด (เดือนอาสาฬห) บทที่ 68 – 81 (14 บท)

เดือนเก้า (เดือนศราวณะ) บทที่ 82 – 94 (13 บท)

เดือนสิบ (เดือนภัทรบท) บทที่ 95 – 109 (15 บท)

เดือนสิบเอ็ด (เดือนอาสาช) บทที่ 110 – 125 (16 บท)

เดือนสิบสอง (เดือนกรรตัก) บทที่ 126 – 140 (15 บท)

เดือนอ้าย (เดือนมฤคเศียร) บทที่ 141 – 159 (19 บท)

เดือนยี่ (เดือนบุษยะ) บทที่ 160 – 187 (28 บท)

เดือนสาม (เดือนมาฆะ) บทที่ 188 – 212 (25 บท)

เดือนสี่ (เดือนผลคุณิ) บทที่ 213 – 228 (16 บท)

2.4 บทที่ 229 – 250 (22 บท) บทพรรณนารำรักถึงความโศกเศร้าสรุปรวมทั้งปี

ตอนที่ 3 บทปิดท้าย ประกอบด้วย บทที่ 251 – 260 ซึ่งแยกได้เป็น 4 ส่วนย่อย คือ

3.1 บทที่ 251 – 255 (5 บท) บทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ 5 เรื่องคือ ทรงยิ่งใหญ่ในโลก ทรง
ยิ่งใหญ่ในธรรม ทรงมีพระพลานามัยแข็งแรง ทรงมีประเทศราชมากมาย และพระยศดำรง
อยู่มิเสื่อมคลาย

3.2 บทที่ 256 – 258 (3 บท) บทไขความผู้แต่งว่าเป็น พระเยวราช หรือ ราชผู้เยาว์ โดยมี
คณะกวีอีก 3 คน ช่วยขัดเกลาทางกลอน

3.3 บทที่ 259 (1 บท) บทสรรเสริญพระราชธานี คือกรุงศรีอยุธยา

3.4 บทที่ 260 (1 บท) บทรำขอพรแด่พระมหากษัตริย์

เปิดเรื่อง:บพพรรณนาความสุขสม ในกามคุณของกวีกับคนรัก บพพรรณนาดัดเพื่อพระนางในวรรณคดี		บพสรรเสริญพระตรีมูรติ บพสรรเสริญพระมหากษัตริย์		
		ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ	ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม	
ฤดูร้อน	เจตร	ความร้อนแรงของแสงอาทิตย์	(ไม่กล่าวถึง)	
ฤดูฝน	ไพศวขย	ฝนตกกระหน่ำ ท้องฟ้าปั่นป่วนด้วยเมฆฝน ฟ้าร้องคำราม	เริ่มฤดูทำนาปลูกข้าว	
	เชษฐ		เทศกาลเข้าพรรษา	
	อาษาณ		(ไม่กล่าวถึง)	
	ศรวณ	น้ำนอง ฤดูแก่งย้ายถิ่นหากิน	เทศกาลบุญเดือนสารท	
	ภัทรบท	น้ำนอง ฝนตกสง่า	พระราชพิธีแข่งเรือ	
เดือนน้ำนอง	กรรตัก	น้ำนองตลิ่ง ท้องฟ้าแจ่มใส	พระราชพิธีไล่น้ำ / เทศกาลแขวนโคม / บิณฑบาตทางเรือ	
ฤดูแล้ง	มถคเศียร	ฤดูลมว่าว ฟ้ากระจ่าง	ฤดูเก็บเกี่ยวข้าวออกรวง / เทศกาลเล่นว่าว / พิธีตรียัมปวาย	
ฤดูเทศกาล	บุษย	(ไม่กล่าวถึง)	พระราชพิธีบุษยยามิเชก / การเล่นตี่ลี้ / การระบำถวาย / เทศกาลเล่นดอกไม้ไฟ - ลอยโคม	
	มาษ	ฟ้าโล่ง จันทร์งามกระจ่างฟ้า	พิธีสงฆ์เทศไฟ (แมไฟ)	
	ผลคูนี	(ไม่กล่าวถึง)	เทศกาลบุญงานตรุษ	
ปิดท้าย: บพพรรณนารำรักที่ไม่สมหวัง บพสรรเสริญพระมหากษัตริย์		บพไชความบทกวีและผู้แต่ง บพสรรเสริญพระนคร บพรำยอพระเกียรติ		

แผนภาพแสดง “สัดส่วนของเนื้อหา” โคลงทวาทศมาส

6. บทวิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหา

6.1 การสรรเสริญความสุขสม

เป็นธรรมเนียมของการแต่งโคลงกลอนโบราณ ที่ต้องขึ้นต้นด้วยบทบูชาสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บางครั้งบูชาพระตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ เช่นที่พบในโคลงเฉลิมพระเกียรติพระนารายณ์ และบางครั้งก็บูชาพระพุทธเจ้า เช่นที่พบในหนังสือเตภูมิกถาของพระยาสิทธิไทย เป็นต้น บทเหล่านี้เรียกว่า “ปณามกถา” ในกรณีของโคลงสี่ด้นทวาทศมาสนี้ 3 บทแรกเป็นบทบูชาพระตรีมูรติ ส่วนอีก 2 บทถัดไป เป็นบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์ เนื้อหาของทั้ง 5 บทนี้ มีรูปแบบที่เหมือนกันคือ เป็นการสรรเสริญความสุขสมอย่างที่สุดของพระผู้ที่ฟังบูชาแต่ละองค์ โคลงเริ่มต้นตามลำดับความสำคัญทางจักรวาลวิทยา คือ บทแรกสรรเสริญพระพรหมผู้สร้างโลก ตามมาด้วยพระนารายณ์ผู้รักษาโลกในปางพระกฤษณะ และพระอิศวรผู้ทำลายโลก

สุดท้ายตามมาด้วยพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาอีก 2 บท โดยบทแรกเป็นการสรรเสริญความเป็นราชาทางโลก คือ “พระจักรพรรดิ” บทที่สองเป็นการสรรเสริญความเป็นราชาทางธรรม คือ “ธรรมราชา” ซึ่งจากการศึกษาเนื้อหาโคลงแล้ว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระราชาพระองค์นี้คือ “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ”

ถ้าพิจารณาเนื้อหาโดยละเอียดแล้ว จะพบว่ากวีได้วางโครงเรื่องที่เล่นกับความรู้สึก “สุขสม” กับ “ทุกข์ตรม” ไว้อย่างเป็นระบบ โดยกำหนดให้เนื้อหาช่วงแรกเป็นการบรรยายความสุขสมอันเป็นที่สุด ซึ่งถูกกวีนำเสนอผ่านเทพมูรติและพระราชาในบทเปิด จากนั้นจึงบรรยายความสุขสมของตน ช่วงก่อนที่จะจากไกลจากคนรัก จากนั้น ถึงเป็นบทบรรยายความสุขสมของคู่พระนางในวรรณคดีโบราณที่ได้กลับมาเจอกัน อันถือเป็นบทตัดพ้อของกวี ที่แสดงออกว่า คู่ของตนนั้น เมื่อไหร่จะได้สุขสมเหมือนกับคู่อื่นเสียที

เรื่องความสุขสมนี้ ผู้เขียนวิเคราะห์ว่า ความสุขสมสูงสุดของพระพรหมคือ การที่ได้น้อมนำตนเองเข้าสู่พระพุทธศาสนา ตามที่บทโคลงที่ผู้เขียนอ่านแล้วตีความว่า “พระพรหมบนสวรรค์ ผู้มีกำเนิดจากสะดือของพระนารายณ์นั้น ทรงมีความสุขยิ่งที่มีพระรัตนตรัยมานั่งอยู่กลางใจ เพราะได้เบิกบานดังดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำ” เพราะตามตำนานทางพุทธศาสนา ปราภุเทพศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิม 2 องค์ คือ พระพรหม กับพระอินทร์ ประหนึ่งว่า พระพรหมคือผู้เป็นใหญ่ทางธรรม ส่วนพระอินทร์คือผู้เป็นใหญ่ทางโลก แต่ทั้งสองพระองค์ก็ยังน้อมนำตนเข้าสู่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างโคลงบทที่ 1

๑๑ ศรีสวัสดิกมลาล้า	เลอสรวง
ภูลภิมยนาภี	ส่องสร้อย
ไตรรัตนจุฑาดวง	กมลาลศ
บานเบิกบงกชช้อย	ช่อมาลัย

ส่วนความสุขสมของพระนารายณ์นั้น กวีนำเสนอผ่านพระกฤษณะ ผู้มีความสุขสมในลาภยศเพราะทรงเป็นจอมราชา และความสุขสมในกามคุณเพราะทรงมีหญิงงามมากมายมาแวดล้อมให้เซยชม และสุดท้ายความสุขสมของเทพองค์ที่สามคือพระอิศวรนั้น กวีนำเสนอผ่านความที่พระองค์เป็นเทพสูงสุดบนสวรรค์ จึงมีความสุขสมในกามคุณกับเหล่านางอัปสรมากมาย ส่วนความสุขสมที่พระราชาพึงมีนั้นแล้ว ก็คือทรงเป็น “จักรพรรดิ” ปกครองโลก และทรงเป็น “ธรรมราชา” ที่มุ่งบรรลุสูงกว่าพรหม 16 ชั้น นั่นคือ ชั้นพระนิพพาน

ดังนั้น เนื้อหาในบทถัดมา กวีจึงเริ่มสรรเสริญความสุขสมอันเป็นที่สุดในอดีตของตนบ้าง นั่นก็คือ “กามคุณ” ที่เกิดจากการได้ร่วมอภิรมย์กับคนรัก ก่อนที่กวีกับคนรักต้องจากกันไกล ดังนั้น กวีจึงเริ่มต้นด้วยการหาคู่เปรียบเทียบเรื่องการพลัดพราก แล้วตัดพ้อโชคชะตาที่ทำให้กวีต้องรอคอยคนรักกลับมาอย่างไม่มีกำหนด ด้วยการยกตัวอย่างของการพลัดพรากแล้วได้กลับมาเจอกันอีกจากคู่พระนางในวรรณคดี 6 คู่

หากแต่กวีนั้นเล่า ต้องไกลจากคนรัก และไม่รู้ว่าจะได้กลับมาพบกันอีกเหมือนกับพระนางเหล่านี้หรือไม่ เรื่องการตัดพ้อโชคชะตาทำนองนี้ในเนื้อหาของบทถัดๆ ไป จะเป็นการตัดพ้อเหล่าเทพต่างๆ ทั้งที่ตัดพ้อว่าทำไมไม่ช่วยดลบันดาลให้คนรักกลับมาหา จนถึงขนาดที่เริ่มสงสัยว่า หรือจะเป็นเทพเหล่านี้ ที่มาพราวคนรักของกวี ไปเป็นของตน

6.2 การพรรณนาความทุกข์ตรม

เดือนห้า: “เดือนห้า” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนเมษายน ถึงกลางเดือนพฤษภาคม เดือนนี้เป็นเดือนเริ่มต้นของปีใหม่ ภูมิอากาศของเดือนนี้ เต็มไปด้วยร้อนอบอ้าว มองไปบนท้องฟ้าก็เห็นแต่ดวงอาทิตย์ที่แผดแสงร้อนแรง มองไปบนแผ่นดินก็เห็นแต่ผืนดินที่แห้งแตกกระแหง สภาพธรรมชาตินั้น มองไปทางไหนก็เห็นแต่ความแห้งแล้ง ต้นไม้เหี่ยวแห้ง เหล่ากวางป่าตามภูเขา ก็ต้องทนทุกข์อดอยาก เพราะความแห้งแล้งไร้อาหาร นกที่เคยร้องเรียงเสียงประสานกันอย่างไพเราะ มาบัดนี้ เสียงก็แหบแห้ง ร้องไม่ออกเพราะความร้อน ความร้อนของแสงอาทิตย์ที่วุ่น ร้อนขนาดที่ว่าแม่น้ำสายใหญ่ทั้ง 7 สาย ในจักรวาลวิทยาศาสตร์พราหมณ์ ก็ยังแห้งเหือด หรือแม้กระทั่งสามารถเผาผลาญโลกทั้งสามให้มอดไหม้ได้ จากนั้น กวีจึงได้เริ่มการเปรียบเทียบว่า แต่ความร้อนที่วุ่นที่สุดในจักรวาลดังกล่าว ก็ยังเทียบไม่ได้กับความร้อนที่ระอุอยู่ในใจของกวี ความร้อนนี้ก็คือความทุกข์ตรม เพราะคิดถึงคนรักอย่างร้อนกร้อนใจนั่นเอง จะเห็นได้ว่า กวีใช้แนวเปรียบเทียบระหว่าง “ปรากฏการณ์ธรรมชาติ” กับ “ความรู้สึกของคน” กล่าวคือ “ความร้อนของแสงอาทิตย์” กับ “ความทุกข์ระทมที่ระอุอยู่ในใจ” สำหรับปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมนั้น เนื้อหาในเดือนนี้ มิได้กล่าวถึงเลย นั่นคงเป็นเพราะภูมิอากาศช่วงนี้ แห้งแล้งและร้อนมาก ไม่มีฝน จึงเป็นช่วงพักนา

ตัวอย่างโคลงบทที่ 35

๓๕๑ ไตรยุคทั้งสี่ร้อน	รนอก
โลกประชารากร	หล่อหล่ม
ร้อนเรียมราศพันพก	แสนส่วน
ไตรกำเดาตาลต้ม	แตกทรวง

เดือนหก: “เดือนหก” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนพฤษภาคม ถึงกลางเดือนมิถุนายน เดือนนี้มีจุดเด่นทาง “ภูมิอากาศกับวิถีชีวิต” คือ เป็นเดือนแรกที่ฝนเริ่มตก จึงเป็นเดือนเริ่มต้นของการเตรียมนาเพื่อปลูกข้าว ซึ่งถือเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมหลักของเดือนหก เพราะมองไปทางไหนก็เห็นแต่ผู้คนไถนา เนื้อหาของเดือนหกค่อนข้างสั้น แต่จุดเปรียบเทียบระหว่าง “ปรากฏการณ์ธรรมชาติ” กับ “ความรู้สึก” ที่เด่นชัดก็คือ การเปรียบเทียบว่า เสียงฟ้าร้องครืนๆ ก็คือเสียงคร่ำครวญของกวีหาคนรัก ที่ได้ยินครั้งใด ก็เจ็บปวดใจทุกครา ฝนที่กระหน่ำลงมา ก็เปรียบได้กับน้ำตาของกวีที่พรั่งพรูออกมาจากความทุกข์ระทมนี้ ความทุกข์ทำให้กวีถึงกับเพ้อและตาฝาด มองเห็นไปว่าคนรักกลับเดินอยู่ตามท้องนาเลยทีเดียว

เดือนเจ็ด: “เดือนเจ็ด” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนมิถุนายน ถึงกลางเดือนกรกฎาคม เดือนนี้ฝนยังคงตกอยู่ แต่มีเมฆฝนมีดครึ้มที่ส่งเสียงฟ้าร้องดัง และฝนตกชุกขึ้น ชาวบ้านต่างพากัน “ออกไป” ไถนา ด้วย “ความเบิกบานใจ” ที่ฝนตก แต่กวีเองได้แต่ “เก็บเนื้อเก็บตัว” เพราะ “ความทุกข์ระทมใจ” จนล้มป่วย จุดเด่นทางภูมิอากาศกับวิถีชีวิตของเดือนนี้ ก็ยังคงเน้นไปที่ฝนตก และการไถนาปลูกข้าว ส่วนปรากฏการณ์ธรรมชาติกับความรูสึกนั้น ยังคงคล้ายกับที่ร่ำเพื่อไว้ในเดือนหก โดยเฉพาะเรื่องอาการตาฝาดเห็นคนรัก จุดเด่นเรื่องการเปรียบเทียบของเดือนนี้คือ การเปรียบเทียบระหว่าง “ความรู้สึกของคน” นั่นคือ “ความรู้สึกยินดีของชานา” ที่ฝนตกลงมาสู่ผืนดิน จึงพากันออกไปทำนาอย่างมีความสุข กับ “ความรู้สึกทุกข์ตรมของกวี” ที่ได้แต่ร้องไห้คร่ำครวญถึงคนรัก จนกระทั่งล้มป่วยนอนอยู่ในห้องอย่างโดดเดี่ยวเดียวดาย การสอดแทรกเรื่องการป่วยไข้เช่นนี้ ก็อาจเป็นไปได้ว่า กวีได้ชี้ว่า เดือนเจ็ด เป็นเดือนที่อากาศเปลี่ยนแปลงด้วยฝนตกที่มากขึ้น ดังนั้น การป่วยไข้ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ทั่วไป

เดือนแปด: “เดือนแปด” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนกรกฎาคม ถึงกลางเดือนสิงหาคม เดือนนี้ กวีเน้นไปที่ “ความทุกข์ตรมจากการเฝ้ารอ” โดยใช้ “การนับเวลาที่ผ่าน” เป็นตัวเพิ่มระดับความทุกข์ตรม นั่นก็เพราะในการรอคอยนั้น ถ้าผู้รอคอยไม่คิดทำอะไรเลย นอกจากเฝ้าแต่นับวันคืนที่ผ่านไปแล้ว ความทุกข์ที่สุดแห่งการรอคอยที่ได้รับก็คือ “ความกระวนกระวายใจทุกวินาที” นั่นเอง สำหรับปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในเดือนนี้ กวีเน้นที่ “เทศกาลเข้าพรรษา” ซึ่งเป็นเดือนที่ชาวบ้านต่างพากัน “เข้าวัดทำบุญ ฟังเทศน์ฟังธรรม” สิ่งที่ต้องการสื่อก็คือ เดือนแปดนี้ คนทั่วไปต่าง “อิมบญู” กันถ้วนทั่ว แต่ตัวกวีนั้นเล่า กลับต้อง “อิมทุกข์” กันทุกวัน เพราะเฝ้าแต่นับวันคืนรอคนรักกลับมาอย่างกระวนกระวายใจ ถึงขนาดที่ว่า แม้กวีเข้าวัดไปทำบุญ ก็ไม่วายที่ใจจะขอฟังสังคีตสิทธิ์ ให้บุญที่ทำสะสมมา ส่งผลให้ได้พบเจอคนรักอีกครั้ง จนถึงขนาดคิดโทษเวรโทษกรรมแต่ชาติปางก่อน ด้วยสงสัยว่า เมื่อชาติก่อนนั้น กวีคงเคยไปพรากรคู่เนื้อคู่คนพรากรลูกพรากรเมียคนอื่น กรรมนั้นจึงมาสนองเอาในชาตินี้

ตัวอย่างโคลงบทที่ 69

๖๙๑	นับวารวรรณิศถ้า	นับเดือน แดฤ
	วันแลคืนเดือนไคล	คลาศคล้อย
	อาสุรพหูเหมือน	จรหล้า แล้วแฮ
	เรียมรำภกน่องน้อย	ไปสม

เดือนเก้า: “เดือนเก้า” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนสิงหาคม ถึงกลางเดือนกันยายน เดือนนี้มีฝนตกชุกชุ่มฉ่ำไปทั่ว ดังนั้น ด้วยบรรยากาศที่หม่นหมองนี้ ทำให้กวีเปรียบเทียบอารมณ์ของตนกับสภาพภูมิอากาศว่า อยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ระทมใจ ดังนั้น น้ำตาที่พร่างพรูด้วยความเศร้านี้ เปรียบได้กับสายฝนที่กำลังพร่างพรูตกลงมาเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ถ้าฟ้าเปิด เดือนนี้ ก็จะมีพระจันทร์แจ่มที่สวยงาม ซึ่งงามมากจนทำให้กวีนึกไปถึงความงามของนางอันเป็นที่รัก ภาวะแห่งความเป็นมนุษย์อีกประการหนึ่งที่กวีสะท้อนไว้ในเดือนเก้านี้คือ “การเจ็บป่วย” อันเป็นผลมาจากสภาพภูมิอากาศที่มีฝนนั่นเอง ดังนั้น ภาพที่กวีสื่อจึง

เป็นไปลักษณะที่กวีนอนเจ็บป่วย ด้วยจิตใจหม่นหมองไปตามสภาพภูมิอากาศ ถ้าวิเคราะห์ในเชิง “ภูมิอากาศกับวิถีชีวิต” แล้ว จะเห็นภาพว่า ระหว่างเดือนสิงหาคม ถึงเดือนกันยายน ฝนตกชุก บรรยากาศน่าหดหูใจ และทำให้ป่วยไข้ได้ง่าย

เดือนสิบ: “เดือนสิบ” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนกันยายน ถึงกลางเดือนตุลาคม ซึ่งยังคงมีฝนตกต่อเนื่องมาจากเดือนเก้า แต่เป็นฝนที่ตกหนักกว่า คือในลักษณะที่มีฝนฟ้าคะนองไปทั่ว น้ำจึงมากขึ้น จนล้นตลิ่ง เกิดเป็นภาพให้กวีนึกเปรียบเทียบไปว่า น้ำอันมากมายจนล้นตลิ่งนี้ ก็คือน้ำตาที่พรั่งพรูล้นออกมาจากนัยน์ตาของกวี นอกจากนี้ เดือนนี้ ยังมีลมแรงด้วยพายุฝน ซึ่งทำให้ฟ้าหม่น ส่วนแรงลมนั้น ก็ไปสั่นไหวใบไม้ให้ปลิวสะบัดไปมา เกิดเป็นเงาแวบไปแวบมา กวีได้จับจุดนี้ มาพรา้เพื่อถึงคนรักว่า ด้วยความคิดถึงนางอย่างที่สุด แม้เงาแวบไปแวบมาของใบไม้ไหว ยังทำให้คิดเพื่อไปเองว่านางกลับมาหาทุกครั้งไป นอกจากนี้ กวีมีการสอดแทรกประเพณีประจำเดือนสิบของชาวกรุงศรีอยุธยาไว้ด้วย คือ การทำบุญเดือนสิบ หรือที่เรียกกันว่า “บุญเดือนสารท” และกล่าวถึงการได้เข้าไปไหว้พระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า และ กวียังให้ข้อมูลธรรมชาติวิทยาไว้ด้วยว่า เดือนนี้ เหล่าแก้งกวางในป่า จะเริ่มอพยพย้ายถิ่น ซึ่งกวีได้นำมาเป็นเหตุเพื่อตัดพ้อธรรมชาติว่า เหตุที่นางอันเป็นที่รักหายไปนั้น จะเป็นเพราะพระพิรุณ ที่บันดาลให้เกิดพายุฝนนี้ เอานางไปซ่อนไว้ หรือ จะเป็นเพราะนางได้หนีหายไปพร้อมกับเหล่าแก้งกวางที่ย้ายถิ่น

ตัวอย่างโคลงบทที่ 103

๑๐๓	๑ เดือนมฤคไม่มิ่งเด่น	ตามมฤค ฤแม่
	มฤคพรา้ชวนมฤคโซย	ผาดห้วย
	จวนเดือนเมื่อกรรตึก	ชลมารค นองแม่
	จักจากเริ่มมด้วยด้วย	มฤคพาล

เดือนสิบเอ็ด: “เดือนสิบเอ็ด” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนพฤศจิกายน แม่น้ำลำคลองในช่วงเดือนนี้ มีน้ำนองเต็มตลิ่ง ดังนั้น ในยามค่ำคืนจึงมีการประชันเรือที่ประดับแสงไฟสวยงาม และมีงานรื่นเริงกันในสายน้ำ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างภูมิอากาศกับวิถีชีวิตของเดือนนี้ พบว่า เนื่องจากเป็นเดือนที่มีน้ำมาก ชาวกรุงศรีอยุธยาจึงจัดให้มี “งานรื่นเริงทางน้ำ” มีการพายเรือออกมากันมากมาย ที่สำคัญมีพระราชพิธีอาสยขุ คือการแข่งเรือของราชสำนักระหว่างเรือไกรสรमुख กับเรือศรีสมรรถไชย และมีการแสดงขบวนเรือของราชสำนัก อาทิ เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เป็นต้น เมื่อมีเรื่องความรื่นเริง กวีจึงใช้จุดนี้มาเป็นเหตุตัดพ้อว่า แม้งานรื่นเริงนี้ ได้นำมาซึ่งความสุขสนุกสนานแก่ผู้คนทั่วหน้า แต่สำหรับตัวกวีเองแล้ว กลับไม่ได้ช่วยบรรเทาความโศกได้เลยแม้แต่น้อย ความเศร้านี้ทำให้กวีต้องเสียน้ำตา มากยิ่งกว่าแม่น้ำเจ็ดสายมารวมกัน นั่นก็เพราะท่ามกลางงานรื่นเริง ที่ฝูงชนต่างเบิกบานกันไปทั่วนั้น กวีได้แต่เฝ้ามองหาเรือของคนรักว่าจะแล่นออกมาในลำน้ำบ้างหรือไม่อย่างใจจดใจจ่อจนลืมนึกความสุขเสียสิ้น และสุดท้ายก็ไม่พบ จึงทำให้ใจของกวีแตกสลาย และนำไปสู่การตัดพ้อด้วยความสงสัยว่า หรือจะเป็นเสียดื้อน้าวาน ที่เอาตัวนางไปซ่อนไว้

เดือนสิบสอง: “เดือนสิบสอง” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนพฤศจิกายน ถึงกลางเดือนธันวาคม เป็นเดือนแรกที่ไฉ่น ทำให้พระจันทร์ส่องแสงนวลได้เต็มที่ กระนั้น แม่แสงจันทร์จะส่องสว่างเป็นแสงนวลเย็นสบาย แต่ในใจก็กลับรุ่มร้อนเพราะคิดถึงคนรัก ปราภฏการณตามธรรมชาติที่โดดเด่นของเดือนนี้คือ เป็นเดือนที่มวลน้ำจากภาคเหนือ ไหลลงมายังกรุงศรีอยุธยา หรือที่เรียกกันว่า “น้ำเหนือไหลหลาก” ทำให้แม่น้ำลำคลองรอบกรุงศรีอยุธยาเจิ่งนองไปด้วยน้ำ ที่เพียงไหลเชี่ยวผ่านเมือง เพื่อมุ่งไปออกมหาสมุทรที่ปากน้ำเจ้าพระยา เนื่องจากเดือนสิบสองมีน้ำมากและไม่มีฝน พระภิกษุจึงนิยามออกบิณฑบาตโดยเร็ว ด้วยลักษณะตามธรรมชาติเช่นนี้ จึงเกิดประเพณี 2 ประการ คือมีงานรื่นเริงกับสายน้ำที่เรียกว่า พิธีชักโคลมลอยโคลม คือการแขวนโคลมขึ้นเสา และปล่อยโคลมลงน้ำ ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “ลอยกระทง” ซึ่งมักเรียกคุณลักษณะของเดือนนี้ว่า “วันเพ็ญเดือนสิบสอง น้ำนองเต็มตลิ่ง” นอกจากนี้ ประเพณีอีกประการหนึ่งคือ พิธีไล่น้ำ ซึ่งกระทำโดยพระมหากษัตริย์เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง และเป็นการแสดงอำนาจของพระองค์ว่าสามารถไล่น้ำให้ลดลงไปได้

เดือนอ้าย: “เดือนอ้าย” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนธันวาคม ถึงกลางเดือนมกราคม แม้ว่าจะยังคงเป็นเดือนที่ไฉ่นเหมือนเดือนสิบสอง แต่ระดับน้ำเริ่มลดระดับลง ทำให้เกิดสภาพแวดล้อมที่มองไปทางไหน ก็เห็นแต่หญ้าเน่าตายเพราะถูกน้ำท่วมจากเดือนที่แล้ว ปลาก็น้อยลง พวกนกกินปลาจึงหากินได้ยาก จนพากันร้องโอดโอย ซึ่งเมื่อกวีได้ยินเสียงโอดโอยนี้ ก็ไปกระตุ้นความเศร้าของกวี น้ำแห่งลดเรื่อยๆ จนชายน้ำที่เคยล้นตลิ่ง มาบัดนี้กลายเป็นหาดริมตลิ่ง เหลือแต่ปลาตัวเล็กๆ เช่น ปลาชิว ปลาสร้อย ปลาแขยง พุดถึงปลาแขยงแล้ว เจียงของมันมีพิษ โดยแล้วจะปวดมากเหมือนเจียงปลาตุ๊ก แต่ก็เอามาทำแกงได้ กวีจึงเปรียบเทียบเจ็บปวดของตนที่ต้องจากนางเหมือนกับปลาแขยงว่า เมื่อคราวที่กวีกับคนรักอยู่ด้วยกันนั้น เปรียบไปก็คือความสุขเหมือนที่ได้กินแกงปลาแขยงที่อร่อย แต่เมื่อคราวที่กวีต้องไกลจากคนรัก ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้น ก็เหมือนกับตอนที่โดนเจียงของปลาแขยงที่มันแสบ นอกจากนี้ กวียังได้พรรณนาถึงท้องนา ที่มองไปทางไหนก็จะเห็นข้าวตั้งท้องสมบูรณ์ทั่วทุ่ง จุดนี้ กวีได้เอา “ความสมบูรณ์ของนาข้าว” มาตัดพ้อกับ “ความทรุดโทรมของกวี” เหตุเพราะแม้แต่เศร้ายุทธมลายูทำให้ร่างกายผ่ายผอม สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างภูมิอากาศกับวิถีชีวิตที่กวีได้สอดแทรกไว้นั้น พบว่า ลักษณะเด่นของเดือนนี้คือ น้ำเริ่มน้อย ฟ้าเปิดไร้เมฆ และมีลมหนาวพัดมา ซึ่งในบทกวีเรียกว่า “ลมว่าว” ดังนั้น งานรื่นเริงของเดือนอ้ายจึงเป็น “เทศกาลการเล่นว่าว” ขณะเดียวกัน ข้าวในทุ่งนาก็เริ่มตั้งท้องออกรวง ที่ทำให้ชาวนาเบิกบานใจ ส่วนทางราชสำนักนั้น มีพิธีตรียัมปวายรับพระอิศวร ทั้งหมดนี้ เป็นเทศกาลแห่งความสุข จึงเกิดเป็นประเด็นให้กวี นำมาสู่ “การตัดพ้อ”ว่า แม้ทุกคนล้วนมีความสุขกับเทศกาล แต่ตัวกวีนั้น ไม่มีความสุขเลยแม้แต่น้อย เพราะต้องไกลจากคนรัก

ตัวอย่างโคลงบทที่ 147

๑๔๗	๑	แขยงพิษครั้นต้องไม่	คือตุ๊ก รฤ
		ครั้นเมื่อกลืนกลแกง	เกียงก้าง
		นิกสร้อยสุบงกลุก	นิราศ
		พระเพื่อนยังรู้บ้าง	ที่ข้าเรียมศัลย

เดือนนี้: “เดือนนี้” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนมกราคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ เดือนนี้ กวีไม่ได้บรรยายถึงสภาพภูมิอากาศ เข้าใจว่ายังคงเป็นลักษณะเดียวกับเดือนอ้ายที่ผ่านมา แต่จุดเด่นของเดือนนี้คือ มีงานสำคัญและงานรื่นเริงมาก อาทิ พระราชพิธีบุษยาภิเษก คือพิธีการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นพิธีที่ข้าราชการน้อยใหญ่ รวมไปถึงเชื้อพระวงศ์ ต้องมาอยู่พร้อมกันถ้วนหน้า กวีจึงใช้จุดนี้มาตัดพ้อโชคชะตาว่า แม้งานพระราชพิธีสำคัญเช่นนี้ที่ทุกคนต้องมา แต่คนรักของกวีนั้นเล่า กลับหายไปอย่างไร้แวว ทำให้กวีเศร้าโศกมาก จากนั้น มีพิธีมูรธาภิเษก มีการถวายการขับรำและประโคมดนตรี กวีจึงใช้จุดนี้ มาเป็นกลวิธีดำเนินเรื่องโดยเปรียบในทำนองว่า ทุกคนในงานต่างมาถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้น กวีก็จะขอรักมั่นคงต่อคนรักดุจเดียวกัน นอกจากนี้ กวียังสอดแทรกข้อมูลทางประวัติศาสตร์ไว้ด้วย โดยผ่านบทชมเมืองและพระราชวัง อันแสดงถึงความมั่งคั่งของพระนครหรืออยุธยาว่างามดั่งเมืองของพระอินทร์ เช่น กล่าวถึงพระที่นั่งสุริยไพโรจน์ห่มทอง พระที่นั่งจันทรวิมานประดับด้วยแก้ว จากนั้น กวีกลับมาพรรณนาถึงการละเล่นในงานพระราชพิธีว่า กลางวันมีการเล่นตีกีฬากลางแดด ทำให้กวีนึกไปว่า หรือจะเป็นแดด คือพระอาทิตย์ ที่ทรงรถม้ามาเอนางไปซ่อนไว้ มีการแสดงระบำโดยนางงาม แต่กวีก็ตัดพ้อว่า แม้จะมีงานรื่นเริงเช่นนี้ ก็ยังไม่สามารถทำให้กวีเศร้าโศกเพราะต้องจากไกลนางได้เลย กลางคืนมีการเล่นไฟ คือ การจุดดอกไม้ไฟมากมายหลายประเภท กวีก็ตัดพ้ออีกในทำนองว่า ดอกไม้ไฟ ยามดูนั้นเย็นสบาย แต่สำหรับกวีนั้น แคเห็นก็รู้สึกร้อนรุ่มใจยิ่งนัก เพราะยิ่งเห็นความงามของดอกไม้ไฟ ก็ยิ่งกระตุ้นให้กวีนึกถึงความงามของนาง และยังได้ยินเสียงจุดที่หวีดร้อง ก็ทำให้ถึงกับน้ำตาไหลพรากออกมา เหตุที่เดือนนี้มีการเล่นดอกไม้ไฟก็เพราะว่าภูมิอากาศของเดือนนี้ยังคงอยู่ในช่วงฤดูหนาว มีเมฆน้อย ฟ้ากระจาย อากาศเย็นสบาย จึงเหมาะสมในการละเล่นกลางแจ้งยามค่ำคือ อาทิ การเล่นดอกไม้ไฟ ข้อมูลด้านประเพณีวัฒนธรรมที่ได้คือ ได้รู้จักการเล่นดอกไม้ไฟแบบต่างๆ คือ "เพี้ยทิพย์" "กั้งหัน" และ ดอกไม้ไฟที่ตั้งชื่อตามดอกไม้ต่างๆ เช่น ดอกบัวบาน ดอกแก้ว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการเล่นลอยโคม ซึ่งปัจจุบันภาคกลางไม่เล่นกันแล้ว จากบทบรรยายนี้ จึงเป็นหลักฐานที่แสดงว่า การเล่นโคมลอย เคยเป็นที่นิยมเล่นกันในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จุดเด่นของเนื้อความตอนนี้คือ การที่กวีชมความงามของดอกไม้ไฟแบบต่างๆ แต่ขณะเดียวกันสิ่งที่ได้เห็น ก็ทำให้กวีหวนรำลึกถึงนางอันเป็นที่รัก อาทิ เห็นดอกไม้ไฟที่สวยงาม ก็นึกไปถึงดอกไม้ที่เคยประดับกายนาง หรือ เห็นโคมลอย ก็หวนนึกไปถึงโคมในห้องบรรทมที่กวีกับนางเคยร่วมหลับนอนกัน เป็นต้น ตอนท้ายของทุกบทในช่วงนี้ จะเป็นการพร่ำรักถึงนาง ขนาดว่า แม้แผ่นดินโลกทั้งสามจะพังทลาย แต่ใจกวีก็ยังมีอาจหยุดคร่ำครวญถึงนางได้

ตัวอย่างโคลงบทที่ 162

๑๖๒ ๑ มนตรีมนตรีศรีเรื่อง	เรื่องยศ
ทุกหมื่นขุนมูลนาย	นอบเฝ้า
สมเด็จพระปิ่นสาวคต	ยุพราช
ไอ้เอนดูนุชหน้า	แม่ฝ้ายลองไต่

เดือนสาม : “เดือนสาม” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกลางเดือนมีนาคม กวีได้ใช้ฉากภูมิอากาศและพิธีกรรมที่ปรากฏในเดือนนี้ เป็นแก่นหลักในการดำเนินบทพร่ำพรรณนาถึงคนรัก กล่าวคือจุดเด่นของเดือนสามคือ ท้องฟ้าที่ไร้ฝน ฟ้าเปิดที่ไร้เมฆ ดังนั้น ยามค่ำคืนจึงมีพระจันทร์เป็นสิ่งโดดเด่นที่สุดบนท้องฟ้า ขนาดที่กวีได้ใช้ความงามของพระจันทร์ มาพรรณนาถึงความงามของคนรัก ว่างามดุจกัน แต่กระนั้นก็งามกันคงละแบบ เพราะพระจันทร์มีกระต่ายมาทำให้หม่นหมอง ต่างกับน้องที่มีใบหน้าผ่องใสอยู่ทุกเมื่อ แต่สิ่งที่เหมือนกันก็คือ พระจันทร์เป็นสิ่งเดียวที่งามเด่นอยู่กลางฟ้ายามค่ำคืน ก็เหมือนกันกับใจของกวีที่มีนางให้แสงสว่างอยู่กลางใจที่มีดมของกวี เหตุเพราะห่างไกลจากนาง จากนั้น กวีจึงพรรณนาถึงพิธีกรรมที่ประกอบในเดือนนี้ คือพิธีส่งแม่โพสพ ซึ่งเป็นพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว จึงต้องมีการปรับท้องนาโดยการเผาตอซังข้าว ในระหว่างพิธีกรรม กวีได้ทวนรำลึกถึงนางผู้เป็นที่รักจนปวดใจ อาทิ นึกถึงเมื่อครั้งที่เคยอยู่ร่วมพิธีด้วยกัน แต่มาบัดนี้นางไม่อยู่ด้วยก็ระทมใจ หรือ เมื่อกวีเห็นขบวนสาวงามในพิธี ความงามของนางเหล่านั้น ก็ยิ่งเสียดแทงใจกวีเพราะเป็นความงามที่ทำให้หวนนึกไปถึงความงามของนาง หรือเห็นกองไฟที่กำลังเผาไหม้ตอซังข้าวอยู่เช่นไร ก็เปรียบไปว่า ใจกวีก็กำลังถูกเผาไหม้ด้วยไฟรักที่มีต่อนาง เช่นนั้น ตอนสุดท้าย กวีตัดพ้อเหล่าเทพเจ้าว่า แม้พระจันทร์จากไปแล้ว ก็ยังเวียนกลับมาเสมอ แต่ทำไมนางผู้งามดั่งดวงจันทร์ของกวี เมื่อจากไปแล้วก็ไม่กลับมาเสียที นั่นคงเป็นเพราะเทพเจ้าหรือเหล่าที่กลั่นแกล้งแย่งนางไป จากพรรณนาเหล่านี้ ได้แฝงไว้ด้วยข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตที่ว่า เดือนสาม เป็นเดือนหลังฤดูเก็บเกี่ยว มีการประกอบพิธีส่งแม่โพสพ และเผาตอซังข้าว เพื่อเตรียมท้องนาสำหรับฤดูกาลทำนาถัดไป

เดือนสี่ : “เดือนสี่” โดยประมาณแล้ว ตรงกับกลางเดือนมีนาคม ถึงกลางเดือนเมษายน เดือนนี้ กวีถือว่าเป็นเดือนสุดท้ายของปี ถือเป็นเดือนสิ้นปี จึงเปรียบเปรยว่า ถึงเดือนสิ้นปีแล้ว แต่ก็ยังไม่ได้เจอคนรักเสียที มันก็เหมือนจะสิ้นใจตามปีไปด้วย เนื้อหาส่วนใหญ่ของเดือนนี้ กวีมุ่งเน้นการรำพึงรำพันถึงความเจ็บปวดที่ต้องไกลจากนางผู้เป็นที่รัก อย่างไรก็ตาม กวีได้กล่าวถึงประเพณีสำคัญในเดือนสี่ไว้คือ งานบุญเทศกาลตรุษ ซึ่งเป็นการทำบุญสิ้นปีที่วัด งานบุญนี้ เป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวกรุงศรีอยุธยา การบรรยายของกวีทำให้ทราบว่า แต่ละวัดจะมีการจัดงานบุญนี้ และกวีเอง ก็ได้ออกไปตามหาในงานบุญทุกแห่งที่มี แต่ก็ไม่พบแม้วิแววของคนรัก แม้ขณะกวีเข้าไปทำบุญที่วัด แต่ใจก็ยังคิดถึงแต่นาง ขนาดที่ขอให้ผลบุญที่ได้นั้น ส่งให้กวีได้พบกับนางอีกครั้ง งานบุญดังกล่าวนี้ ตรงกับพระราชพิธีหลวงในสมัยนั้นคือ “การสัปรษฉิน” (การสัผัสัจฉฉินท์) ซึ่งเป็นงานบุญสิ้นปี ถวายส่วนบุญแด่เทพยดาและพระพุทธรักษา

บทพรรณนาพร่ำรักส่งท้าย: โคลงช่วงนี้ เป็นบทสรุปความไม่สมหวังในรักของกวี ด้วยการพร่ำรำพันรักแบบเหนือความจริง เพื่อสร้างภาพและส่งสารให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความเจ็บปวดและทุกข์ระทมใจของกวี อาทิ การเทียบว่า ความทุกข์ระทมใจของกวีในช่วงหนึ่งปีที่ไกลจากคนรักนั้น มันเป็นความทุกข์ที่ยาวนานเหมือนหมื่นปี หรือการที่กวีนำเสนอให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการเฝ้ารอคอยนางกลับมานั้น เป็นการรอคอยอย่างไร้จุดหมาย หรือการตอกย้ำว่า ทุกยาม ไม่ว่าจะ เป็น เช้า สาย บ่าย เย็น ค่ำ และคืน กวีก็เฝ้าแต่คิดถึงนางเพียงผู้เดียว จนถึงที่สุด กวีได้แสดงความคิดเห็นจริงว่า ตนนั้น อยากโอบบินไปถึงสวรรค์ เพื่อเข้าเฝ้าพระอินทร์ และพระอิศวร และขอพรให้กวีได้พบนางอีกครั้ง และตบท้ายว่า นางคือสุดยอดดวงใจของกวี ที่ไม่มีหญิงใด ไม่ว่าจะ เป็นนางฟ้านางสวรรค์ ก็มีอาจเทียบได้กับความงามของนางได้เลย

6.3 การปิดท้าย

บทส่งท้ายนี้ ไม่ได้เป็นเนื้อความพร่ำรำพันรักอีกต่อไป แต่เป็นบทที่เน้นการสรรเสริญพระเกียรติพระคุณขององค์พระมหากษัตริย์ และเป็นการไขความว่า ผู้ใดเป็นผู้ประพันธ์โคลงบทนี้ สำหรับส่วนแรกที่เป็นบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์นั้น ได้แสดงให้เห็นค่านิยมการแต่งโคลงนี้ว่า บทขึ้นต้นโคลงเป็นลำดับของการสรรเสริญเทพเจ้าทั้งสามคือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร ถัดมาจึงสรรเสริญพระบารมีและพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ ในทำนองเดียวกัน บทปิดท้ายนี้ แม้มิได้สรรเสริญเทพเจ้าซ้ำ แต่ได้สรรเสริญพระบารมีและพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ด้วยรายละเอียดที่มากยิ่งขึ้น

เนื้อหาของบทสรรเสริญดังกล่าว กล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้อย่างมีนัยในการใช้ศัพท์ โดยใช้คำว่า “ไตรโลก” ซึ่งเข้าใจได้ว่า คงหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บทสรรเสริญนี้ ยกย่องพระองค์ใน 5 เรื่องคือ “ความเป็นจักรพรรดิ” “ความเป็นธรรมราชา” “ความสุขสมบูรณ์ทั้งกายและใจ” “ความเป็นราชาธิราช” (คือ ราชอาณาจักรทั้งปวง มีเมืองขึ้นมากมาย) และสุดท้าย “ความยั่งยืนนานของพระเกียรติยศ” กล่าวคือ ได้ยกย่องพระองค์ว่า ทรงเป็นใหญ่เหนือแผ่นดินทั้งปวง เจ้าเมืองน้อยใหญ่ต่างมาสวามิภักดิ์ ขอให้พระองค์มีพระพลานามัยที่สมบูรณ์ ไร้ทุกข์ ไร้โรคภัยไข้เจ็บทั้งปวง ทรงสุขสมในราชสมบัติ ขอให้พระองค์ได้สู้พระนิพพานตามพระประสงค์ และขอให้พระเกียรติยศของพระองค์อยู่ยั่งยืนนานตราบถึงวันสิ้นโลก สำหรับส่วนที่สอง ซึ่งเป็นบทไขความเกี่ยวกับตัวกวีนั้น กวีได้เขียนเชิงถ่อมตนว่า แม้งานกวีนิพนธ์นี้ ได้ถูกร้อยเรียงอย่างตั้งใจให้งดงามเหมือนสายสร้อยอัญมณี แต่ถ้าบทใดยังมีข้อผิดพลาดอยู่ ก็ขอเชิญกวีท่านอื่น ช่างแก้ไขให้ถูกต้อง และไขความต่อว่า ผู้แต่งโคลงนี้คือ พระเยวราช มีฐานะเป็นผู้ใกล้ชิดสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีคณะผู้ช่วยขัดเกล้าทางกลอนสามท่านคือ ขุนพรหมมนตรี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ จากนั้น กวีได้สรรเสริญเกียรติยศของกรุงศรีอยุธยาว่า มีเกียรติยศคู่ฟ้าดิน ชาวประชาและแคว้นแคว้นในปกครองอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขกายสุขใจตราบนานเท่านาน

ตัวอย่างโคลงบทที่ 256 และ 258

๒๕๖	๑ จบเสร็จเกล้ากายพยเกลี้ยง	กลอนกานท
	คือมณีมาโลย	เรียบร้อย
	เป็นเฉลิมกวีสาร	เสาวนิศ
	รัตนมณีมาลยสร้อย	เชกสร้อยสรวมกรรม
๒๕๘	๑ กานทกลอนนี้ตั้งอาทิ	กวี หนึ่งนา
	เยวราชสามนต์ไตร	แผ่นหล้า
	ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
	สารประเสริฐฯ	ช่วยแก้กลอง

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, 2530. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2542. “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ”. ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ขนิษฐา ตันติพิมล, 2536. **ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามลักษณะคำประพันธ์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2512. **ทวาทศมาส โคลงต้น**. พระนคร: ศิริมิตรการพิมพ์.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2544. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2524. **วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ นวลจันทร์.
- ดวงมน ปริบูรณ์, 2516. **ความงามในทวาทศมาส**. วิทยานิพนธ์: ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน (ปริบูรณ์) จิตรจำนงค์, 2525. “ความงามในทวาทศมาส.” ใน **อักษรศาสตร์นิพนธ์**. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี โดยคณะอักษรศาสตร์ และสมาคมนิสิตเก่าอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 139-183.
- พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2512. “วิจารณ์ทวาทศมาส”. ใน ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2512. **ทวาทศมาส โคลงต้น**. พระนคร: ศิริมิตรการพิมพ์, หน้า ข – ค.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2539. “โคลงทวาทศมาส ถอดความ”. ใน **วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพฯ: โครงการรวมวรรณกรรมอาเซียนประเทศไทย, หน้า 115 – 155.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2548. “ทวาทศมาส: นิราศหรือตำราการประพันธ์.” ใน **ภาษา – จารึก 10**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, หน้า ๗๙-๘๗.
- สิทธา พินิจภูวดล, 2539 “โคลงทวาทศมาส วรรณกรรมสมัยอยุธยา: คำนำ”. ใน **วรรณกรรมสมัยอยุธยา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพฯ: โครงการรวมวรรณกรรมอาเซียนประเทศไทย, หน้า 71 – 74.
- Nagendra, 1987. **A Dictionary of Sanskrit Poetics**. Delhi: B.R. Publishing Corporation.